

RS 17.159 NOLU IV. TUTHALIYA'NIN MÜHÜR BASKISINDAKİ KÜÇÜK TANRI FİĞÜRÜ II. MURŞİLİ MİDİR?

H. Kübra ENSERT

Anahtar Kelimeler: Hitit • İkonografi • Kral • Tanrı • Kült
Keywords: Hittite • iconography • king • god • cult

Özet

Ugarit mühür baskısı üzerindeki kucaklama sahnesinde kucaklanan küçük tanrı figürü, III. Hattuşili, yerel bir idareci veya mührün sahibi IV. Tuthaliya'nın kendisi değil, koruyucu tanrısı ^D U. NIR.GAL olan öldükten sonra tanrılaştırmış dedesi II. Murşili olmalıdır. Yazılı belgeler kralı ata tanrıların da koruduğunu bildirmektedir. Bu durum neden ölmüş kralların tanrı ikonografisinde mühürler üzerinde bulunduğunu açıklar. Bu küçük tanrı figürü ve benzerleri, Hitit sanatında öldükten sonra tanrılaştırmış belirli bir Hitit kral ikonografisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

IV. Tuthaliya'nın mühür baskısı (Şek. 1a), Ras Şamra'dan (Ugarit) açığa çıkmış olan Ugarit kralı Ammistamru ile Amurru kralı Bentesina'nın kızının ayrılmaları kararını içeren tabletin üzerindedir¹. Dairesel mühür baskısını çevreleyen iyi korunmamış iki satırlık çivi yazısı², IV. Tuthaliya'nın soyundan söz etmektedir: Kahraman büyük kral Murşili'nin torunu, Hatti'nin büyük kraliçesi Puduhepa ve kahraman büyük kral Hattuşili'nin oğlu kahraman Hatti kralı, büyük kral Tuthaliya'nın mührü.

Çift diskli bir kanatlı güneş kursu, tüm kompozisyonu taçlandırmaktadır.

Kanatlı güneş kursunun altında mührün sahibinin adı ve unvanı üstten başlayarak aşağıdaki gibi üç satır halinde görülmektedir: Birinci satırda “Büyük kral labarna Tuthaliya”³, ikinci satırda “Büyük kral Taşmi Şarrumma”⁴ ve üçüncü satırda iki hayat işaretinin⁵ arasında tekrar “Büyük kral labarna Tuthaliya” yazılıdır.

Yukarıdaki birinci ve ikinci satırlarla aynı hizada, sol tarafta bir kadın figürü ve sağ tarafta iki erkek figürünün oluşturduğu bir kucaklama sahnesi bulunmaktadır. Kadın figürü ile olan hiyeroglif yazıt ne-

¹ Schaeffer 1956, 14, 16-20, 111 vdd, fig. 24-26., pl. III, IV.

² age. 14, 16, fig. 25.

³ Alp 1998, 21; Van den Hout 1995, 558; Schaeffer 1956, 112 vdd.

⁴ Alp 1998, 21-4.

⁵ Börker Klähn – Börker (1976, 32)'e göre hayat işaretleri ‘Tuthaliya (için) hayat’ anlamındadır.

deniyle onun bir Güneş Tanrıçası⁶ (belki Arinna'nın Güneş Tanrıçası⁷) olduğu düşünülmüştür.

Yukarıdaki kucaklama sahnesindeki iki figür tanrı ikonografisinde gösterilmiştir oysa Yazılıkaya'daki 81 no.lu kabartmadaki IV. Tuthaliya⁸ ile aedicula mühür baskılarında II. Muwatalli⁹ ve III. Murşili¹⁰ durumlarında yaygın olarak bilindiği gibi kucaklananlar her zaman hüküm süren krallardır.

Hiyeroglif yazıt, kucaklayan tanrı figürünün Güçlü Fırtına Tanrısı¹¹ D U NIR.GAL¹¹ olduğunu göstermektedir. Fırtına Tanrısı sol eliyle küçük tanrı figürünü kucaklamakta ve omzuna dayadığı bir topuz tutmaktadır. Küçük tanrı figürünün sadece sol omzuna dayadığı bir mızrağı vardır (Şek. 1b).

Bugüne kadar küçük tanrı figürü bir yerel idareci¹², IV. Tuthaliya¹³ veya IV. Tuthaliya'nın babası III. Hattuşili¹⁴ olarak tanımlanmıştır. Mühür baskısında kimlik yazıtı olmayan tek figür olduğundan bu

küçük tanrı figürünün IV. Tuthaliya olabileceği düşünülmüştür.

Küçük tanrı figürünün kimliğinin tespitindeki en önemli unsur, onu kucaklayan tanrının D U NIR.GAL olduğu gerçeği olmalıdır.

IV. Tuthaliya'nın koruyucu tanrısı, Yazılıkaya'daki 81 numaralı kabartmadaki kucaklama sahnesinde birlikte tasvir edildiği¹⁵ tanrı Şarrumma'dır. IV. Tuthaliya'nın babası III. Hattuşili'nin koruyucu tanrısallıkları Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Nerik'in Fırtına Tanrısı ve Samuha'nın İştari'dir. D U NIR.GAL'in kucaklayan tanrı olduğu düşünülürse küçük tanrı IV. Tuthaliya veya III. Hattuşili olamaz. Yazılı belgelere göre D U NIR.GAL, IV. Tuthaliya'nın ataları olan II. Murşili'nin, II. Arnuwanda'nın ve I. Şuppiluliuma'nın koruyucu tanrısıdır¹⁶. Küçük tanrı figürü, IV. Tuthaliya'nın öldükten sonra tanrılaşmış olan bu ata krallarından biri olmalıdır.

IV. Tuthaliya, en çok babası III. Hattuşili'den, dedesi II. Murşili'den ve büyük dedesi I. Şuppiluliuma'dan söz etmiştir¹⁷. Söz konusu mühür baskısının çevresindeki çivi yazısında da III. Hattuşili ile II. Murşili'den söz edilmektedir. Ancak D U NIR.GAL, III. Hattuşili'nin değil fakat II. Murşili'nin koruyucu tanrısıdır. Bu nedenle küçük tanrı figürü II. Murşili'yi temsil ediyor olmalıdır. D U NIR.GAL, II. Murşili'nin kroniklerinde Arinna'nın Güneş Tanrıçasıyla birlikte anılmaktadır¹⁸. Bu iki tanrısallığın

⁶ Schaeffer 1956, 17, 114 vdd.

⁷ Alp 1998, 21; Alp 2001, 173.

⁸ Bittel ve diğ. 1975, Taf. 62.

⁹ Beran 1967, Taf. 12; 250a, 251a, 252a, Neve 1991, Abb. 28a, 30a; Gonnet 1990, lev. I.

¹⁰ Neve 1991, Abb. 29a; Alp 2001, 174.

¹¹ Börker Klähn – Börker (1976, Abb. 32 dn. 102, 107, 114) Hava Tanrısına ait işaretin (Lar. 199) fotoğrafta üçgen şeklinde görüldüğünü belirtmektedir ve buna göre mühür baskısının yeni bir çizimi yapılmıştır. Fırtına Tanrısı hiyeroglif yazıtı aşağıdaki gibi okunmaktadır: ^dNIR.GAL= Krallığın Hava Tanrısı (Börker Klähn - Börker 1976, 34); Güçlü Fırtına Tanrısı (DEUS) TONITRUS FORTIS (Van den Hout 1995a, 558); Savaşçı Fırtına Tanrısı (Alp 1998, 21), Güçlü (kahraman) Fırtına Tanrısı D U NIR.GAL (Alp 2001, 173).

¹² Börker Klähn – Börker 1976, 22, 32.

¹³ Schaeffer 1956, 16-17; Akurgal 1964, 98; Hawkins 1990, 311-312 dn. 48; Hawkins 1995, 19; Van den Hout 1995a, 558, dn. 63; Alp 1998, 21; Alp 2001, 173; Savaş 2002, 118, dn. 112.

¹⁴ Mayer Opificius 1989, 362.

¹⁵ Bittel ve diğ. 1975, Taf. 62.

¹⁶ Prof. Dr. Ahmet Ünal'a kralların koruyucu tanrıları ile ilgili yardımları için teşekkür ederim.

¹⁷ Van den Hout (1995a, 557) ilgili listeyi sağlamaktadır.

¹⁸ Schaeffer 1956, 115-116; Götze 1933, 22-23, 32-33.

söz konusu mühür üzerinde birlikte tasvir edilmiş olması yukarıdaki tespiti desteklemektedir.

Hitit sanatında bu küçük tanrı figürüne benzeyen başka kral ve prens tasvirleri de vardır. Benzer özellikler taşımalarına rağmen bu figürler de ya hükmeden veya yaşarken ya da öldükten sonra tanrılaşmış krallar olarak nitelendirilmiştir.

Bu figürlerin kıyafetleri kültle ilgili metinlerdeki kralın asker kıyafetinden¹⁹ daha çok Hitit tanrılarınıninkilere²⁰ benzer. III. Hattuşili, Abu Simbel'de²¹ sivri başlık ile tasvir edilmiş olduğundan sivri başlığın hem krallar hem de tanrılar tarafından giyildiği sonucuna varılabilir. Fakat başlıkta boynuzun bulunmaması önemlidir. Çünkü hem Anadolu'da hem de Mezopotamya'da en önemli tanrısallık işareti boynuzlu başlıktır²². Bu nedenle bu figürler hayattaki değil fakat öldükten sonra tanrılaşmış kral veya prens figürleri olmalıdır. Hayattayken tanrılaşmış krallar ise, Yazılıkaya'da 34 numaralı kabartmadaki figür gibi tasvir edilmişlerdir²³.

Yakın zamanlara kadar Anadolu'da, Mezopotamya'da olduğu gibi hayattayken tanrılaşmış krala tapınmaya ilişkin bir belge bilinmemekteydi. Oysa Mezopotamya'da Akad Dönemi'nden itibaren krallar tanrı adını veya tanrı determinatifini kullanmışlardır²⁴. Akad kralı Naram-Sin'in Zafer Stelinde, kral boynuzlu başlıkla bir tanrı gibi tasvir edilmiştir²⁵. Hitit kralları her hangi bir tanrı determinatifi kullan-

mamışlardır ancak "DUTU^{slb}" unvanını kullanmışlardır²⁶.

Emirgazi yazıtlarındaki²⁷ "O, bana, güneşim büyük kral labarna Tuthaliya'ya dokunulmamış yerde içki sunsun (libasyon yapsın)....." sözü yaşayan Hitit krallarının kendilerini kült nesnelere haline getirmiş olduklarının bir kanıtıdır.

Bu belge, IV. Tuthaliya'nın yaşarken tanrılaşmış bir tasvirinin bir yerlerde olabileceği gerçeğine işaret etmektedir. Akurgal²⁸, IV. Tuthaliya'nın yaşarken tanrı olduğu ve kayıp olan tanrılaşmış heykelinin²⁹ Yazılıkaya B Odasındaki boş kaidenin üzerinde bulunmuş olduğu görüşündedir. Bittel'e³⁰ göre net bir bilgi olmadığından söz konusu heykel daha erken bir krala ait olmalıdır. II. Şuppiluliuma, É^{NA4}hekur'da Tuthaliya'nın "yumuşatılmış" bir tasvirini dikmiş olduğunu rapor etmiştir³¹. Kohlmeyer ise Yazılıkaya'nın B odasındaki kayıp heykelin, IV. Tuthaliya'nın öldükten sonra tanrılaşmış heykeli olduğunu beyan etmektedir³². Bugün itibari ile söz konusu kayıp heykelin ikonografik özellikleri bilinmediği gibi³³ gerçekte bir zamanlar böyle bir heykelin orada var olup olmadığı da kesin değildir.

Halen IV. Tuthaliya'ya ait oldukları yazıtları ile doğrulanmış iki tasvir bulunmaktadır: Yazılıkaya'da 64³⁴ ve 81³⁵ nu-

¹⁹ Van den Hout 1995a, 554.

²⁰ Steiner 1957, 549.

²¹ Macqueen 1986, 50, fig. 26.

²² Boehmer 1972-75, 431 vdd.

²³ Ensert 2005a; 2005b.

²⁴ Seux 1980-83, 170 vdd.

²⁵ Boehmer 1972-75, 431 vdd.

²⁶ Bossert 1957, 101-2; Gonnet-Bağana 1969, 163.

²⁷ Van den Hout 1995a, 561-564

²⁸ Akurgal 1964, 98.

²⁹ bkz. Neve 1989, 350-351, fig. 3.

³⁰ Bittel 1964, 127 dn. 4.

³¹ Kohlmeyer 1995, 2651.

³² age. 2651.

³³ Neve (1989, 351, fig. 3) heykelin bir canlandırmasını yapmıştır.

³⁴ Bittel ve diğ. 1975, 155-7, Taf. 60.

³⁵ age. Taf. 62.

maralı kabartmalarda IV. Tuthaliya takke, uzun cübbe ve lituus ile kral ikonografisinde tasvir edilmiştir³⁶. 2. 63 metre yüksekliği ile Yazılıkaya'daki A Odasının en büyük tasviri olan 64 numaralı IV. Tuthaliya kabartması cella'ya gelenleri etkilemeye yönelik olmalıdır. Kral, burada öldükten sonra tanrılaştırmış olarak tanımlanmıştır³⁷. III. Hattuşili'nin, Şuppiliuma'nın ölümüyle ilgili olarak dediği "büyük babam Şuppiliuma dağa ulaştığında" ifadesi³⁸ ölmüş bir kralın yeni konutunun bir dağda bulunduğunu belirtse de dağların aynı zamanda Güneş tanrısının ikonografisinin bir parçası olduğu da dikkate alınmalıdır. IV. Tuthaliya'nın Güneş Tanrısı ^DUTU gibi dağa benzer iki yükselti üzerinde durması, Hitit krallarının "^DUTU^{SI}" unvanları ile uyum halindedir. Kraliyet mühürlerinde olduğu gibi IV. Tuthaliya'nın kimlik yazıtını kanatlı güneş kursu sembolü taçlandırmaktadır ve unvanları arasında labarna (kahraman) işaretleri bulunmaktadır. Bu nedenle IV. Tuthaliya burada, "^DUTU^{SI}" unvanlı hüküm süren kral olarak tasvir edilmiş olmalıdır³⁹.

Th. P. J. van den Hout, IV. Tuthaliya'nın tasvirlerini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır⁴⁰: Güneş Tanrısı kıyafeti ile kabartma 64'de en yüksek yargıçtır ve Ugarit mühür baskısındaki Fırtına Tanrısı kıyafeti ile en yüksek savaşıdır. Ugarit'ten gelen mühür baskısının üze-

rindeki söz konusu küçük tanrı figürünün Hitit tanrı kıyafetinde olması dışında kim olduğuna dair hiç sembol veya yazıt yoktur. Van den Hout⁴¹ da diğer bir çok bilim adamları gibi Hitit krallarının sadece öldükten sonra tanrılaştıklarında boynuzlu başlıkla tasvir edilmiş olduklarını kabul etmektedir.

Hitit tanrıları gibi giyinmiş bir (?) Tuthaliya tasviri, Boğazköy'de Tapınak 5'in a evinin (şapelinin) steli⁴² üzerinde bulunur. Kral beş çift boynuzlu konik bir başlık, kısa bir eteklik ve uçları yukarı kıvrık ayakkabılar giyer ve sağ omzuna dayalı bir mızrak tutar (Şek. 3). Figürün sol elinin üzerindeki hiyeroglif yazıt, onun "Büyük kral Tuthaliya" olduğunu göstermektedir⁴³. Yazıt, ne kanatlı güneş kursu sembolü ne de labarna (kahraman) unvanı içerir. Figürün, mabedi yaptıran IV. Tuthaliya'nın atası I.⁴⁴ veya III.⁴⁵ Tuthaliya ya da hayattaki IV. Tuthaliya⁴⁶ olduğu düşünülmüştür.

Yazılı belgeler Hitit kralının ölümünden "o tanrı oldu" diye söz eder. "DINGIR^{LIM} -iş kiş" "tanrı olmak" demektir⁴⁷. Ünal bazı metinlerin ruhun tanrı kökenli olduğunu kaydettiğini ve "tanrı olmak" ifadesini ruhun tanrısallığa ulaşması olarak açıklamaktadır⁴⁸. Ölen Hitit krallarının ruhlarına (akkantaş ZI) cenaze

³⁶ Hayattayken tanrılaştırmış ölümlünün boynuzlu başlıkla ve tanrı kıyafeti ile kendisini resmettirmesine izin verilmemişti (Boehmer 1972-75, 431-2).

³⁷ Bossert 1957, 97-98; Akurgal 1995, şek. 45.

³⁸ Haas 1994, 216.

³⁹ Neve (1992, 85), Hitit krallarının sadece öldükten sonra değil yaşarken de tanrısallık onuru aldıkları düşüncesindedir.

⁴⁰ Van den Hout 1995a, 561.

⁴¹ age. 559.

⁴² Neve 1986, 395-397, Abb. 29-30; Neve 1987, 63, Abb. 16-18; Neve 1992, 34-36, Abb. 100-104.

⁴³ age. 1992, 35.

⁴⁴ Neve 1987, 67-68; Neve 1992, 36; Gonnet 1987, 69 vdd.

⁴⁵ Darga 1992, 194-195. Lumsden (1990) da figürün, IV. Tuthaliya ile aynı ismi taşıyan kendi atalarından biri olduğunu düşünmektedir.

⁴⁶ Hawkins 1990, 311-312 dn. 48; Van den Hout 1995a, 557; Savaş 2002, 120-121.

⁴⁷ Ünal 1975-76, 168.

⁴⁸ age. 168.

törenlerinden başlayarak içecek ve yiyecek cinsinden kurbanlar sunulurdu⁴⁹. Öldükten sonra tanrılaştırmış kralların kültleri de tanrıların hiyerarşisi kapsamına alınmıştır⁵⁰. Atalar kültü ve krallıkla ilgili önemli bazı dini metinler ölmüş krallar ve kısmen onların eşleri ile diğer aile üyeleri için bazı sunuları kaydetmektedir⁵¹. Kraliyet ailesinin ölmüş üyelerine ilişkin kült, onları birer tanrı haline getirmiştir⁵². Öldükten sonra tanrılaştırmış ölü krallara, diğer tanrılara sunulanlarla eşdeğerde kurban sunuşları, yüzyıllar boyunca devam etmiştir⁵³. Böylece tanrılaştırmış kralların diğer tanrılar gibi saygı gördükleri ve onlara da ibadet edildiği anlaşılmaktadır. Ölmüş krallara bir çeşit vakıf olarak bir takım evler, haraçlar, yerleşim yerleri ve taş evler tahsis edilmiştir⁵⁴. Hitit İmparatorluk Dönemi'nin üç kralı ismen Tuthaliya, Arnuwanda ve Şuppiluliuma'nın "taş evleri" vardır⁵⁵. İlgili metinleri detaylı bir şekilde tekrar inceleyen İmparator⁵⁶ IV. Tuthaliya adından önce "E.Na₄ DINGIR^{LIM}" (tanrıların taş evi) deyiminin bulunmasını, bu kralın da taş evini yaptırdığı zaman, henüz tanrı olmadığını yani ölmediğini gösteren bir kanıt olarak değerlendirmektedir.

Tanrı ve/veya tanrıça tasvirli mühürlerin, üzerinde bulunduranları koruduğu bilinmektedir. Yazılı belgeler, kralı "babanın (kralın) tanrısallıkları, babanın (ve) an(anın) tanrısallıkları gibi ata tanrılarının

da koruduğu"nu bildirir⁵⁷. Bu, öldükten sonra tanrılaştırmış kralların diğer tanrısallıklar ile beraber mühürler üzerinde bulunduğu'nun nedenini açıklayabilir.

Boğazköy'den gelen kucaklama sahneli IV. Tuthaliya'ya ait bir mühür baskısında da söz konusu küçük tanrı figürünün bir benzeri bulunmaktadır⁵⁸.

Boğazköy'den III. Murşili/Urhiteşub'un mühür baskısında⁵⁹ kanatlı bir güneş kursu tüm kompozisyonu taçlandırmaktadır. Mührün sahibi olan kralın kimliği hem mührün üstünde sağ tarafta hem de mührün altında orta yere yazılmıştır⁶⁰. Kralın alttaki kimlik yazıtı ikinci bir kanatlı güneş kursu ile taçlandırılmıştır. Çift boğalı arabasındaki Fırtına Tanrısı mühür baskısının ortasındadır. Fırtına Tanrısının arkasında kimlik yazıtsız küçük bir tanrı figürü vardır. Küçük tanrı figürü sol eliyle bir mızrak sağ eliyle bir yayı tutmaktadır. Yay omzunda asılıdır. Küçük tanrı figürünün, III. Murşili/Urhiteşub'u temsil ettiği düşünülmüştür⁶¹. Fakat mühür sahibi III. Murşili'nin kimlik yazıtlarının söz konusu küçük figüre ait olabileceğini gösteren herhangi bir şey yoktur. Üstelik söz konusu figür ile kimlik yazıtlarının arasında Fırtına tanrısının tasviri vardır. Van den Hout, söz konusu tanrı figürünün mührün sahibi III. Murşili'yi temsil ettiğini düşünerek Hitit krallarının, III. Murşili ile başlayarak hayattayken tanrılaştıkları sonucuna varmıştır⁶². Söz konusu figürün kimlik yazıtı olmadığından bu figürle kimin temsil edildiği belli değildir. Yay ile

⁴⁹ Ünal 1975-76, 168; Van den Hout 1995a, 545-546.

⁵⁰ Ünal 1975-76, 168.

⁵¹ Haas – Wäfler 1977, 106 vdd.

⁵² Van den Hout 1995a, 546.

⁵³ Otten 1969, tablo II ve III.

⁵⁴ Ünal 1975-76, 169.

⁵⁵ Otten 1958, 107.

⁵⁶ İmparator 1977, 59, 61, dn. 160.

⁵⁷ Haas 1994, 193.

⁵⁸ Neve 1992, 315, Abb. 7d.

⁵⁹ Neve 1991, Abb. 29c.

⁶⁰ Van den Hout 1995a, 555.

⁶¹ age. 555.

⁶² age. 559.

mızrak öldükten sonra tanrılaştırmış kral ikonografisine uyduğu için figür III. Murşili'nin ata krallarından herhangi birini temsil ediyor olabilir fakat bunun hangi kral olduğunu söylemek şimdilik mümkün görünmemektedir.

Laroche'a göre, Ugarit (RS 17.59)'ten gelen silindir mühürün baskısındaki demon üzerinde boynuzlu başlıkla tasvir edilen tanrı figürü, Karkamış kralı İnı-Teşub'tur⁶³. Fakat Schaeffer figürün kralı koruyan ikinci bir tanrı olduğunu söylemektedir⁶⁴. Figür, omzunda topuz taşıdığı ve bir demon üzerinde durduğu için bu makaledeki figürlerden farklıdır.

Boğazköy'deki Güney Kale'de Oda 2'nin girişinin solundaki kabartmada⁶⁵ tanrılaştırmış bir kral figürü bulunur. Bu kabartmadaki hiyeroglif yazıttan sözü edilen figürün Büyük Kral Şuppiluliuma'ya ait olduğu anlaşılmaktadır. Odanın sağ duvarı üzerindeki hiyeroglif yazıt, odanın kral II. Şuppiluliuma zamanında yaptırılmış olduğunu gösterir⁶⁶. Üç boynuzlu sivri başlığı giyen kral, sol omzunda bir yay ve sağ eliyle yere dayalı bir mızrak tutmaktadır⁶⁷. Figür kral II. Şuppiluliuma'yı tasvir etmektedir ve kabartma ölü kültü ile ilişkilidir⁶⁸. Hawkins, figürün anıtın koruyucu tanrısı gibi davranan I. Şuppiluliuma olarak göz önüne alınabileceğini belirtmektedir. Ancak Otten'in fi-

gürün II. Şuppiluliuma'yı temsil edebileceği görüşüne de katıldığı anlaşılmaktadır⁶⁹. Figür bir savaşçı tanrı ikonografisinde tasvir edilmişse de tanrılaştırmış olarak anlaşılmasının kastedildiğinin kesin olmadığını belirtmektedir. Güterbock⁷⁰ da kralın ölmüş olabileceğini düşünmekle birlikte Fraktin'deki III. Hattuşili tasvirinde olduğu gibi kutsal özellikli krallara ait başka tasvirlerin bulunduğu dikkat çekmiştir. Odaya girerken sağ duvardaki hiyeroglif yazıtın son cümlesinde "(Ben) burada o yıl bir kutsal toprak-yol inşa ettim" denmektedir⁷¹. Oda, boyutları⁷² itibarıyla ölmeden evvel kral Şuppiluliuma'nın kendisi için kendisi tarafından yaptırılmış bir mezar odası olabilir⁷³. Kralın söz konusu tanrılaştırmış tasviri de bu fikri destekler bir mahiyettedir⁷⁴.

Fraktin Kaya Anıtının⁷⁵ sol sahnesinde (Şek. 6) III. Hattuşili Fırtına Tanrısı-

⁶³ Schaeffer 1956, 23-26, fig. 22-3.

⁶⁴ age. 25.

⁶⁵ Neve 1990, 279-286; Neve 1992, 69-80 Abb. 204a-b, 213-214; Hawkins 1990, 305-314; Van den Hout 1995a, 558.

⁶⁶ Neve 1992, 72; Kohlmeyer 1995, 2648.

⁶⁷ Neve 1992, 71.

⁶⁸ Neve 1989-90, 13-14; Neve 1992, 71, 80; Woudhuizen 1996, 195; Savaş 2002, 120-121; Kohlmeyer (1995, 2648), Kral Kapısındaki savaşçı figürünün de öldükten sonra tanrılaştırmış bir kral olduğunu belirtmektedir.

⁶⁹ Hawkins 1995, 19-20.

⁷⁰ Güterbock 1993, 226.

⁷¹ Hawkins 1995, tercüme. Hawkins (1990, 314) odanın yeraltı dünyasına yapay bir giriş olarak tasarlanmış olabileceğini düşünmektedir. Alp (2001, 170) de benzer şekilde okumaktadır. Ancak Woudhuizen (1996, 202) son cümleyi "(Ve ben) bu kutsal sunma çukurunda (her) yıl (böyle) yaptım" şeklinde okumaktadır.

⁷² Oda 4 m uzunlukta, ön tarafta 2 m ve arka tarafta 1.6 m genişliktedir. Girişte 3,3 m ve arkada 3,1 m yüksekliktedir (Neve 1992, 70).

⁷³ Neve (1989-90, 13-14) Oda 2'yi yazıtına dayanarak önce bir mezar odası olarak nitelendirmiştir. Sonradan Oda 2'yi havuz ve kanal ile birlikte yeniden göz önüne almış ve havuzun içinden ele geçen adak kaplarına dayanarak Oda 2'nin olasılıkla bir mezar odası olarak değil fakat bazı kültüsel amaç için hizmet etmesi gerektiği değerlendirilmesini yapmıştır (Neve 1991, 343-344).

⁷⁴ Darga (1989, 197), I. Şuppiluliuma tanrılaştırmış steli olup olamayacağını sorgulamıştır. Ayrıca arka duvardaki başını kanatlı güneş kursunun taçlandığı kral ikonografisindeki figürü de II. Şuppiluliuma'nın öldükten sonra tanrılaştırmış tasviri olarak tanımlamaktadır.

⁷⁵ Fraktin Kaya Anıtı ile ilgili bkz. Börker Klähn 1982, 260-2; Kohlmeyer 1983, 67-74.

na⁷⁶ libasyon yapmaktadır. Kral, Fırtına Tanrısının kiler gibi tek boynuzlu sivri bir başlık ve bir kıyafet giymektedir. Hilâl kabzalı bir kılıç kuşanmıştır ve sol eliyle omzundaki yayı tutmaktadır. Aynı anıtın sağ sahnesinde Kraliçe Puduhepa Tanrıça Hepat'a libasyon yapmaktadır. Kraliçe ile tanrıça benzer kıyafetlerle tasvir edilmiştir.

Kral III. Hattuşili'nin ve Kraliçe Puduhepa'nın libasyon yaptıkları tanrısalıklar ile benzer kıyafetle gösterilmeleri aşağıda belirtilen şekillerde açıklanmıştır: Kendilerini tanrısalıklarla özdeşleştirmek istemişlerdir⁷⁷; kabartmalar onların propaganda tasvirleridir⁷⁸; kralın tanrısal gücünün gösterilmesidir⁷⁹; kral rahip olarak tasvir edilmiştir ve tanrılarına benzemeye çalışmıştır⁸⁰; kral savaşçı kıyafeti ile tasvir edilerek rahiplik görevlerine sınırlamalar getirilmiştir; kral tanrıyla yüz yüze iletişimde bu kıyafeti giymiştir⁸¹.

Kabartma, III. Hattuşili'nin iktidarı zamanına⁸² tarihlendirilmekte veya III. Hattuşili'nin burada ölümünden sonra⁸³ tasvir edildiği düşünülmektedir. Akurgal, yazılı belgelere göre yalnız öldükten sonra tanrılaşmış kralların boynuzla tasvir edildiğini bildirmektedir⁸⁴, ancak burada III.

Hattuşili'nin hayatta olduğu fikrindedir. Alexander, buradaki kral figürünün hayat-taki III. Hattuşili olabileceğini ve Nerik'in Fırtına tanrısının, omzuna dayalı olan lituus krala aktaracağını düşünmüştür⁸⁵. Anıtın üzerinde bu düşünceyle ilgili herhangi bir sahne bulunmadığı için böyle bir görüş ancak bir varsayım olabilir. Lituus bir krallık esası olduğu için sahneyi, krala yönetme yetkisinin tanrı tarafından verilmesi olarak yorumlamıştır. Ancak burada da görüldüğü gibi kıvrık uçları yukarı gelecek şekilde taşındıklarında (G^{IS}kalmus=) lituusların tanrılık sembolleri olduklarını göz önüne almamıştır⁸⁶. Bu nedenle bu sahneyi, Mari Sarayının duvar boyamasının üzerindeki Zimrilim'in Takdimi sahnesine benzetmiş⁸⁷ ve sahneyi, III. Hattuşili'nin krallığının meşrulaştırılması olarak yorumlamıştır⁸⁸. Kralın tanrı ikonografisinde tasvir edilmesini ise, kralın tanrısal gücünün gösterilmesi şeklinde açıklamıştır⁸⁹.

Kraliyet çiftinin kontrolüne ve sahipliğine, halkın gücünü aşan karizmatik güçler verilmiştir⁹⁰. Tahta çıkış ritüelleri Hitit krallarını gerekli tanrısal ruhlarla donatmak içindir⁹¹. Meşrulaştırma işlemi, büyük Yeni Yıl Törenleri sırasında bütün tanrılar Hava Tanrısının evinde bir araya geldi-

⁷⁶ Meriggi (1975, 309 vd.) Luvice Fırtına Tanrısı olduğunu belirtmiştir.

⁷⁷ Van den Hout 1995a, 559.

⁷⁸ Kohlmeyer 1983, 74.

⁷⁹ Alexander 1998, 18.

⁸⁰ Bittel ve diğ. 1967, 108.

⁸¹ Kohlmeyer 1983, 73.

⁸² Laroche 1989, 301-302; Bittel 1939, 567, Bittel 1984 11-12, dn 8; Bittel 1989, 35; Börker Klähn 1984, 45, dn 48; Akurgal 1962, 112; Van den Hout 1995b, 1112-1113.

⁸³ Hawkins 1990, 311 dn. 48; Hawkins 1995, 19; Mayer-Opificius 1989, 361-363; Savaş 2001, 107 dn. 88, 108 dn. 90; Savaş 2002, 120-121.

⁸⁴ Akurgal 1962, 112; Akurgal 1964, 108.

⁸⁵ Alexander 1998, 18.

⁸⁶ Metinlere dayanarak Alp (1948, 309-310), her ne kadar G^{IS}kalmus'un tanrılar tarafından taşındığına dair kayıt yoksa da, tanrılarının G^{IS}PA'ları hakkında söz edildiğini belirtmiştir. Ancak tasvirlerdeki ucu kıvrık asaların (bastonların) metinlerde sözü edilen G^{IS}PA'lar olup olmadığı sorusunu açık bırakmıştır.

⁸⁷ Alexander 1998, 18.

⁸⁸ age. 18.

⁸⁹ age. 18.

⁹⁰ Haas 1994, 194.

⁹¹ age. 191.

ğinde ülkenin büyük tanrıları tarafından gerçekleştirilmiştir⁹².

Yazılı belgelerde sözü edilen Hava Tanrısının evi, Haas⁹³ tarafından da belirtildiği gibi Yazılıkaya olmalıdır. Burada⁹⁴ Hava Tanrısı ve ailesi, diğer tanrılar ile bir arada tasvir edilmiştir. Fraktin Kaya Anıtı, yukarıda sözü edilen tanıma uymadığından meşrulaştırma işlemini tasvir ediyor olamaz. Burada III. Hattuşili bir tanrı gibi tasvir edilmiş olduğundan, o hayatta olmamış fakat ölmüş ve tanrılaştırmış olmalıdır.

Anıtın sol tarafındaki "Tanrılar tarafından sevilen, Kizzuwatna Ülkesinin kızı" hiyeroglif yazıtı⁹⁵ sonradan "Kizzuwatna'nın kızı, tanrısallaştı (tanrı oldu)"⁹⁶ şeklinde okunmuştur. Anıt bu nedenle Kraliçe Puduhepa'nın Ölüm Anıtı olabilir⁹⁷. Ayrıca Kraliçe Puduhepa'nın Tanrıça Hepat ile benzer başlığı giymiş olması gerçeği onun öldükten sonra tanrılaştırmış⁹⁸ olduğunu gösterebilir. Bu başlık hem tanrıçalar hem de kraliçeler tarafından giyilmiştir. Başlık profilden, "kraliçe" anlamına gelen bir hiyeroglif işaretidir⁹⁹. Bu kabartmada Kraliçe Puduhepa'nın öldükten sonra tanrılaştırmış olarak tasvir edilmesi, kral III. Hattuşili'nin de burada öldükten sonra tanrılaştırmış olarak tasvir edildiği görüşünü destekler. Ölü kral ve kraliçenin libasyon yapmasına gelince, bu mantalliya-kurbanı ile açıklanabilir. Ünal'ın açıklamasına göre bir kişi, kendisinin veya atalarından birinin işlemiş ol-

duğu günahattan bir mantalliya-kurbanı sunarak affedilmesini sağlayabilir ve ayrıca ölmüş insanlar da vicdan azabından kurtulmak için kurban sunucusu olarak ortaya çıkabilir¹⁰⁰. Kurban etme sırasında ölmüş şahısları birtakım sembollerin veya figürçüklerin temsil ettiği düşünülmektedir¹⁰¹. Ünal, bu geleneğin kraliçe Puduhepa'nın etkisi ile Kizzuwatna'dan alınmış olduğunu belirtmektedir¹⁰². Kraliçe Puduhepa ile başlatılmış olan bu gelenek bizzat kendisi tarafından Fraktin'de uygulanmış olabilir.

Kral III. Hattuşili'nin ve kraliçe Puduhepa'nın tanrısallaştırmış olmasına dayanarak kabartmaların bu kraliyet çiftinin kültü¹⁰³ için yapılmış olduğu düşünülebilir. Kabartmanın yukarısında yatay kaya platformunun üzerindeki kap işaretleri denen insan yapımı en az iki çukuru¹⁰⁴, kremasyon gömüleri için kullanıldığı düşünülmektedir¹⁰⁵.

Mira Kralı Tarkasnawada (Şek. 4) Karabel A Kaya Anıtında¹⁰⁶ tasvir edilmiştir. Kral tek boynuzlu sivri başlığı takmakta ve kısa etek giymektedir. Bir eliyle sağ omzuna dayalı bir yay ve diğer eliyle yere dayalı bir mızrak tutmaktadır. Hilal kabzalı bir kılıç kuşanmıştır. Karabel B üzerinde de benzer bir figür vardır¹⁰⁷. Kral Tarkasnawada'nın tasviri, ikonografik olarak Fraktin Kaya Anıtındaki Kral III. Hattuşili'ninkine benzediği için Kral

⁹² Haas 1994, 192.

⁹³ age. 639.

⁹⁴ Bittel ve diğ. 1975, pl. 58.

⁹⁵ Kohlmeyer 1983, 72; Hawkins 2000, 39 dn. 12.

⁹⁶ Woudhuizen 1996, 191-194.

⁹⁷ Woudhuizen 1996, 193; Savaş 2001, 100-101.

⁹⁸ Mayer-Opificius 1989, 362.

⁹⁹ Laroche 1960, Lar. 15-16.

¹⁰⁰ Ünal 1975-76, 172.

¹⁰¹ age. 173.

¹⁰² age. 173.

¹⁰³ Kohlmeyer (1983, 74), konumu ve terastaki çukurluklardan dolayı kült açısından kullanılan bir yer de olabileceği fikrindedir.

¹⁰⁴ Stokkel 2005, 172; Ussishkin 1975, 86.

¹⁰⁵ Savaş 2001, 99 dn. 35, 103.

¹⁰⁶ Daha ayrıntılı bilgiler için bkz. Kohlmeyer 1983, 12-28; Hawkins 1998.

¹⁰⁷ Börker Klähn 1982, 256; Hawkins 1998, 8.

Tarkasawada'nın da hayattayken tasvir edildiği düşünülmüştür¹⁰⁸. İzmir'den geldiği söylenen gümüşten 'Tarkondemos' mührünün (57.1512)¹⁰⁹ üzerinde bir erkek figürü bulunur. Mira Kralı Tarkasawada'yı temsil etmesi gereken figür bir takke ve uzun bir cübbe giymektedir ve sağ elinde bir mızrak (veya uzun sopa?) tutmaktadır. 'Tarkondemos' mührünün üzerindeki Kral Tarkasawada'nın tasviri hayatta olduğu zamana ait olmalıdır ve Karabel A Kaya Anıtındaki ise öldükten sonraki tanrılaşmış hali olmalıdır. Sunular için kanallar ve çukurlar¹¹⁰, anıtın bir kült yeri olduğuna işaret etmektedir.

Tarhundassa kralı Kurunta (Şek. 7), Konya'daki Hatip Kaya Anıtında üç boynuzlu sivri bir başlıkla ve kısa bir etekle bir tanrı gibi tasvir edilmiştir¹¹¹. Bir kılıç kuşanmıştır. Sol eliyle yere dayalı bir mızrak (?) ve sağ eliyle sağ omzuna dayalı bir yay tutar. Kralın arkasındaki hiyeroglif yazıt "Kahraman, Büyük Kral [Mu]watalli'nin oğlu, [kahraman], Büyük Kral, Kurunta" demektir¹¹². Kurunta için hatırasına anıt dikecek bir halefi olmadığından yukarıdaki tasvirin hayattaki Kurunta'ya ait olabileceği düşünülmektedir¹¹³. Kurunta'nın Na₄ hekur'unu tanımlayan metin, anıta bir ulaşım yolunun yapıldığı bir tarafı dışında her tarafı dik olan bir kaya üzerine kurulmuş olduğunu belirtmektedir¹¹⁴.

¹⁰⁸ Kohlmeyer 1983, 25.

¹⁰⁹ Güterbock 1977, 11-16, fig. 4; Hawkins 1998, 2.

¹¹⁰ Börker Klähn 1982, 256.

¹¹¹ Bahar 1996, 2-5; Dinçol 1998, fig. 1.

¹¹² Dinçol 1998, 161.

¹¹³ age. 162-163.

¹¹⁴ Houwink ten Cate 1966, 181-182, Stokkel 2005, 179.

Prens Kuwalanamuwa¹¹⁵, Hanyeri-Gezbel Kaya Anıtında¹¹⁶ benzer bir ikonografide tasvir edilmiştir. Bir kılıç kuşanmış olan figür sağ eliyle yere dayalı bir mızrak, sol eliyle sol omzuna dayalı bir yay tutar. Figürün başlığı yayınlarda, ya bir boynuzlu¹¹⁷ ya da boynuzsuz¹¹⁸ olarak çizilmiştir. İmamkulu Kaya Anıtındaki¹¹⁹ yazılı kimliği dolayısıyla Prens Kuwalanamuwa'nın orada da tasvir edilmiş olduğu anlaşılmaktadır¹²⁰. Figür, Hanyeri-Gezbel Kaya Anıtı üzerindeki prense benzemektedir fakat başlığının boynuzlu olup olmadığı belirlenememektedir.

Sonuç olarak, yukarıdaki tasvirler Hititlerin öldükten sonra tanrılaşmış krallara ilişkin sistemleştirilmiş bir ikonografileri olduğunu göstermektedir. Mantıken de hüküm süren bir kral ile öldükten sonra tanrılaşmış bir kral aynı ikonografik özellikler ile tasvir edilmemelidir. Bu farklılığı sanatlarında göstermişlerdir.

Öldükten sonra tanrılaşmış Hitit krallarının ortak ikonografik özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

Hiyeroglif yazıtlarından anlaşıldığına göre çoğunun prens veya kral oldukları kesindir¹²¹. Boynuzlu başlık, kısa eteklik

¹¹⁵ Ünal 2002, 149; Kohlmeyer 1983, 88-90.

¹¹⁶ Daha fazla bilgi için bkz. Börker Klähn 1982, 258-259, Taf. 314b; Kohlmeyer 1983, 86-90, fig. 36.

¹¹⁷ Börker Klähn (1982, 258, Taf. 314b) başlığın boynuzlu olduğunu belirtmiş; Akurgal 1995, şek. 63b.lev. 60b ve 61a'daki fotoğraflarda da boynuz seçilebilmektedir.

¹¹⁸ Kohlmeyer 1983, fig. 36.

¹¹⁹ Börker Klähn 1982, 259, şek. 315; Ünal 2002, 149, res. 45.

¹²⁰ Hawkins 2000, 39 dn. 14.

¹²¹ Gavurkalesi'nde, oturan tanrıçaya yönelmiş iki tanrı figürünün beraberlerinde kimlik yazıtları olmadığından bunların kral veya prens tasvirleri olabileceklerini söylemek zordur. Gavurkalesi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Börker Klähn 1982, 258.

ile uçları yukarı kıvrık ayakkabılar giyerler. Kılıç kuşanılar¹²² ve bir mızrak¹²³ ve/veya bir yay¹²⁴ taşırlar. Hiyeroglif kimlik yazıtları kanatlı güneş kursuyla taçlandırılmamıştır¹²⁵ ve kimlik yazıtlarında tanrı veya tabarna (kahraman)¹²⁶ işaretleri yoktur.

Yukarıdakiler göz önüne alındığında Ugarit mühür baskısındaki söz konusu küçük tanrı figürünün IV. Tuthaliya'nın öldükten sonra tanrılaşmış bir atası ve büyük olasılıkla dedesi II. Murşili olduğu anlaşılır.

Yrd. Doç. Dr. H. Kübra Ensert
Mustafa Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Tayfur Sökmen Kampüsü
Antakya-HATAY
e-mail: hkensert@mku.edu.tr

¹²² Kılıç, Hitit krallarının yaptığı gibi Hitit tanrıları tarafından da kullanılan bir silahtır. Örneğin Yazılıkaya'da 40-42 ve 44 numaralı tanrılar krallarınkine benzer kılıçları kuşanmaktadırlar (Bittel ve diğ. 1967, 114).

¹²³ Figürün yay ve mızrakla tasvir edilmesi, figürün bir prens, kral veya hatta büyük kral olabileceğine ilişkin işaret olarak düşünülmüştür (Kohlmeyer 1983, 94; Alexander 1998, 16).

¹²⁴ Aynı şekilde yay da Hitit tanrılarının bir silahı olarak bilinmektedir (Bittel ve diğ. 1967, 116). Fakat kraliyet ailesinden kişilerin yakılarak gömülmesine ilişkin metin, "Eğer o bir krala, bir yay ile oklar eline yerleştirilir..." demektir (Kaasian ve diğ. 2002, 24).

¹²⁵ Boğazköy'deki Nişantaşı'nda (Bossert 1957, 107), Konya'daki Yalburt-Ilgın'da ve Boğazköy'den IV. Tuthaliya'nın stelinde ve diğerlerinde görülebileceği gibi hiyeroglif yazıtlarda ölmüş kralların kimliklerini kanatlı güneş kursu taçlandırmamaktadır. Boğazköy'de Güney Kalesinin 2 no'lu odasındaki kral II. Şuppiluliuma'nın icraatlarını anlatan hiyeroglif yazıtta (Hawkins 1995) kanatlı güneş kursunun bulunmaması anıtın kralın ölümünden sonra kullanılmak üzere yapılmış olmasından kaynaklanmış olabilir.

¹²⁶ Kohlmeyer'e (1995, 2648) göre Tapınak 5'teki Tuthaliya stelinde ve Fraktin Kaya Anıtındaki III. Hattuşili'nin kabartmasında bu unvanlar kullanılmamıştır.

Şekiller Listesi

Şekil 1a. RS 17.159, IV. Tuthaliya'nın mühür baskısı (Alp 1998, Şek. 1'den).

Şekil 1b.

Şekil 1a'daki küçük tanrı figürü.

Şekil 2. Boğazköy, Oda 2'deki Büyük Kral Şuppiluliuma'nın kabartması (Van den Hout 1995a Abb. 3'den).

Şekil 3. Tapınak 5, a-Evindeki Büyük Kral Tuthaliya'nın kabartması (Neve 1987, Abb. 17'den).

Şekil 4. Karabel Kaya Anıtı üzerindeki Mira Kralı Tarkasnawada'nın kabartması (Hawkins 1998, Fig. 4a'dan).

Şekil 5. Hanyeri-Gezbel Kaya Anıtı üzerindeki Prens Kuwalanamuwa'nın kabartması (Börker Klähn 1982, 314b'den).

Şekil 6. Fıraktin Kaya Anıtı üzerinde Büyük Kral III. Hattuşili'nin kabartması (Kohlmeyer 1983, Fig. 24'den).

Şekil 7. Konya-Hatip Kaya Anıtı üzerinde Kral Kurunta'nın kabartması (Dinçol 1998, Fig. 1'den).

Şekil 8. Fıraktin Kaya Anıtı üzerinde Kraliçe Puduhepa'nın kabartması (Kohlmeyer 1983, Fig. 25'de).